

Про тенденції в соціальних дослідженнях (спостереження за діяльністю Лабораторії порівняльних соціальних досліджень НДУ-ВШЕ)

1–14 липня 2012 року в передмісті Санкт-Петербурга відбулася літня школа “Причинні моделі та структурні рівняння” (“Causal Models and Structural Equations”), в якій мені поталанило взяти участь. У наш час у різних країнах зорганізують багато такого кшталту шкіл і семінарів, на яких студенти, аспіранти й молоді вчені можуть підвищити свій рівень кваліфікації, викласти результати своїх досліджень, поспілкуватися й долучитися до міжнародних наукових мереж. Проте мені хотілося б особливо відзначити цю подію з огляду на кілька її властивостей, які змушують замислитись над тенденціями розвитку соціальних досліджень у пострадянських країнах і, зокрема, над їхніми перспективами в Україні.

По-перше, це вже друга присвячена новітнім методам аналізу даних школа (перша відбувалася у серпні 2011 року), яку проводить Лабораторія порівняльних соціальних досліджень Національного дослідницького університету “Вища школа економіки” (Російська Федерація) (<http://lcsr.hse.ru>). Проведення школи, як і сама діяльність лабораторії, фінансовано не за рахунок міжнародних (як це переважно очікується в деяких пострадянських країнах) донорів або європейських інститутів. Лабораторія існує і проводить заходи найвищого рівня на “гроші мега-гранту Уряду Росії” (<http://lcsr.hse.ru/about>), тобто за кошти російського державного бюджету. До того ж поряд із російськими дослідниками, котрі, ясна річ, є пріоритетною групою лабораторії, серед учасників школи були представники інших пострадянських країн — Білорусі та України, а також дві дослідниці із “дальнього зарубіжжя” — одна з Ізраїлю, інша зі Швейцарії.

По-друге, державне фінансування передбачає чіткі та прагматичні завдання цієї наукової лабораторії: порівняльні дослідження суб’єктивного благополуччя, рівня щастя, етнічних відносин і ставлення до мігрантів — питання, що є, на думку чинного керівництва, найактуальнішими для Росії в соціальній сфері.

Якщо уважно подивитися на визначену місію Лабораторії порівняльних соціальних досліджень, стає зрозумілим, чому російський уряд вважає за потрібне виділяти значні кошти не тільки на розвиток інформаційних або нанотехнологій, а й на соціальні дослідження. Адже в центрі уваги лабораторії “тенденція до відновлення суб’єктивного благополуччя росіяні”, яка пов’язана як з економічним зростанням і підвищенням рівня добробуту, так і з “системою переконань”, “відродженням релігії і відновленням почуття національної гордості” (<http://lcsr.hse.ru/about>). Відстеження цієї тенденції, життєво важливої для існування будь-якого політичного режиму, і особливо режиму на зразок теперішнього російського, вже є достатнім спонуканням до фінансування соціальних досліджень з державного бюджету. Проте, як свідчить приклад цієї лабораторії Вищої школи економіки, далекоглядні політичні керівники РФ або їхні радники, напевно, усвідомлюють, що лише звичайного моніторингу може бути недостатньо, і потрібні фундаментальні дослідження з виявлення чинників процесів і причинних зв’язків. Зрештою, такі фундаментальні академічні дослідження можуть втілюватися у прикладні і набувати практичного значення, якщо розроблені та протестовані теорії (а не лише отримані емпіричні дані) використовують при ухваленні рішень. А щоб проводити такі дослідження,

потрібні висококваліфіковані фахівці, озброєні сучасними теоріями і методами аналізу даних. Тоді постає питання їх підготовки.

Чудовою ілюстрацією необхідності доповнення моніторингових досліджень пояснювальними академічними, на мій погляд, став виступ на школі І.Задоріна з “Євразійського монітору” про результати проекту “Інтеграційний барометр ЄАБР”. (Слід зазначити, що програма школи передбачала “гостьові лекції” відомих іноземних і російських фахівців, які презентували результати своїх останніх досліджень.) У виступі І.Задоріна йшлося про порівняльний аналіз ставлення до інтеграції в пострадянському просторі у країнах колишнього СРСР, за винятком країн Балтії. Результати були цікавими й інформативними, але, як це найчастіше буває під час таких презентацій, мали суто описовий характер. У своєму виступі І.Задорін висловив зацікавленість у пропозиціях від аудиторії щодо шляхів і методів подальшого поглибленого аналізу отриманих даних. Проте під час обговорення виступу з’ясувалося, що застосувати переважну більшість пропозицій на практиці не вдасться. І.Задорін прямо заявив, що його організація не має відповідних можливостей і водночас була б зацікавлена, якби такий аналіз був проведений у межах наукової роботи студентів та аспірантів ВШЕ і співробітників лабораторії.

На мою думку, це типова ситуація з дослідницькими організаціями, зокрема і в Україні. Їм бракує часових і людських ресурсів, а головне — мотивації для проведення фундаментальних досліджень. Таким чином, традиційний звіт з описом результатів дослідження містить потрібну інформацію і цілком задовольняє замовника. Організація починає (точніше, продовжує) працювати над новими проектами і з новими замовниками, а наявні дані залишаються невикористаними повною мірою. Парадокс ситуації полягає в тому, що на поточний момент виконання робіт ані замовникові, ані виконавцям більш глибокий аналіз і складні методи не потрібні. Навіть якби такий аналіз було проведено, його результати було б важко інтерпретувати в рамках власне замовлення і окреслених завдань. Для успішної інтерпретації потрібен широкий дисциплінарний контекст, формований у межах академічної фундаментальної науки, яка формує набір альтернативних теорій і забезпечує умови, необхідні для реплікації дослідження. Утім, ефективність прикладних досліджень у будь-якій дисципліні залежатиме від рівня фундаментальних досліджень.

По-третє, лабораторія була створена менш як два роки тому, в листопаді 2010-го, проте мета її є дуже амбіційною і полягає в розбудові провідного світового центру порівняльних соціальних досліджень і підготовки кваліфікованих молодих дослідників. Щоби досягти поставленої мети за короткий термін і бути конкурентоспроможними за межами РФ, до лабораторії залучають фахівців світового рівня. Це, зокрема, Р.Інглегарт (R.Inglehart), який є науковим керівником лабораторії, і К.Вельцель (C.Welzel). Це означає стрімке підвищення рейтингу Національного дослідницького університету “Вища школа економіки” як освітнього і дослідницького закладу.

Крім того, основний принцип діяльності лабораторії полягає у створенні міжнародної дослідницької мережі та в академічній мобільності. Це дає змогу, з одного боку, залучати молодих російських і іноземних вчених, що мають освіту і наукові ступені європейських та американських університетів (тобто акумулювати кадровий ресурс, що відповідає сучасним світовим стандартам). З іншого боку, російські студенти й аспіранти орієнтуються на продовження своєї освіти в зарубіжних університетах-партнерах, але маючи на меті повернення до Росії для подальшої професійної кар’єри. Також важливим й ефективним компонентом підготовки молодих

дослідників є спільна робота з провідними фахівцями та використання міжнародних баз даних і сучасних методів їх аналізу, що має сприяти зростанню дослідницьких компетенцій і навичок (<http://lcsr.hse.ru/about>).

Орієнтація на високі світові стандарти проведення досліджень, публікація результатів у міжнародних реферованих часописах і залучення висококваліфікованих фахівців — все це перетворило лабораторію за неповних два роки на потужний дослідницький центр. Проте з кулуарних розмов під час роботи школи дійти висновку, що це радше виняток для російських реалій.

Четвертий момент, пов'язаний із вибором тематики літньої школи. Школи, що їх проводить лабораторія, сфокусовані на методологічній підготовці та зростанні дослідницьких компетенцій учасників. Проте методи розглядалися як дієвий інструмент в контексті власних дослідницьких проектів учасників школи, а також в контексті презентованих провідними досвідченими дослідниками результатів. Якщо перша школа була присвячена теорії й методології порівняльних досліджень і, зокрема, багаторівневого аналізу ("Multilevel analysis in comparative studies" (http://lcsr.hse.ru/summer_school/Multilevel_analysis), то школа 2012 року охопила ширшу проблематику сучасних методів виявлення латентних змінних і побудови моделей причиннісного зв'язку. Ці методи також були розглянуті в плані можливо-го застосування їх у порівняльних кроснаціональних дослідженнях.

Основним лектором школи цього разу був відомий німецький дослідник і методолог Петер Шмідт (Peter Schmidt), який є одним із найкращих фахівців у світі з моделювання за структурними рівняннями. Він регулярно викладає на літніх школах в Ессексі, семінарах GESIS у Кельні, у швейцарській літній школі в Лугано. Перший тиждень був присвячений загальним принципам використання структурних рівнянь і конфірмаційному факторному аналізу. Другого тижня відпрацьовувалися вміння з побудови і тестування причиннісних моделей. Як програмне забезпечення використовували пакет Mplus (<http://www.statmodel.com>), який нині вважають найпотужнішим інструментом аналізу із використанням структурних рівнянь. Упродовж усієї школи П.Шмідт і його асистент Софія Ігнац (Zsófia Ignác) (Університет Гумбольдта в Берліні), консультували учасників з роботи над власними моделями. Водночас Г.Дюльмер (Hermann Dülmer), професор Кельнського університету надавав консультації з багаторівневого ієрархічного аналізу (HLM), а керівник лабораторії Е.Панарін проводив курс зі структурних рівнянь із використанням програмного пакета R.

П'яте спостереження стосується учасників школи. Крім суто навчальної складової важливим моментом роботи школи була презентація учасниками власних дослідницьких проектів. Молоді вчені, більшість яких становили аспіранти й дослідники "Вищої школи економіки", мали можливість отримати від фахівців світового класу рекомендації щодо стратегії аналізу і використаних методів. Хоча наголосити, що я був щиро вражений високим рівнем презентованих проектів, а також надзвичайною мотивацією і відданістю справі учасників школи.

Насамкінець зауважу, що такі школи Лабораторія порівняльних соціальних досліджень почала проводити на регулярних засадах від 2011 року. Стати учасником їх можна через конкурс, надіславши заявку свого дослідницького проекту. Особливо заохочують молодих дослідників, аспірантів і студентів, які є цільовою групою лабораторії. Інформацію можна знайти на сторінці сайту лабораторії <http://lcsr.hse.ru/announcements>. Також лабораторія регулярно оголошує конкурси, за результатами яких можна стати її асоційованим науковим співробітником. На 6–10 листопада 2012 року в Москві запланована друга Міжнародна конференція

“Соціальні зміни у кроснаціональному вимірі” (“Social Change in Cross-National Perspective”). Можна припустити, що діяльність лабораторії сприятиме підвищенню якості порівняльних соціальних досліджень у пострадянських країнах.

*ЮРІЙ САВЕЛЬЄВ,
кандидат філософських наук, доцент,
докторант кафедри соціальних структур та соціальних відносин
факультету соціології Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*